

KISS ZSUZSANNA

EGYÜTTÉLÉS – KÜLÖNÉLÉS: VÁLASZTÓVONALAK AZ 1860-AS ÉVEK ZALAEGERSZEGI ÉS NAGYKANIZSAI TÁRSASÉLETÉBEN¹

A város meghatározásához és jellemzéséhez, lakossága számának, gazdaságának, vagy politikai-közigazgatási állapotának figyelembe vétele mellett, legalább ilyen fontos a város mint társas és kulturális tér vizsgálata. A szociabilitásra hangsúlyt fektető kutatásokat — melyeknek az angolszász, s különösen a brit szakirodalomban nagy hagyománya van — Penelope J. Corfield már a 1990-es évek közepén Magyarországon is sürgette. „Szükséges, hogy a történészek ugyanúgy tanulmányozzák a társaságot, a szórakozást kereső »társadalmi áramlást«, mint ahogy a javak és a szolgáltatások »gazdasági áramlását« vizsgálják” — mondta keszthelyi előadásában.²

Maga Corfield a (kis)városok társasági és kulturális központként játszott szerepét — miközben azt értelemszerűen elválaszthatatlannak tartja a városok gazdasági és kereskedelmi funkciójától — négy általános kérdés köré csoportosítva foglalta össze. A városok egyrészt mint a legkülönbélebb alkalmi események (vásárok, versenyek, mulatságok, gyűlések, ünnepek stb.) során születő *találkozóhelyek* válnak a társadalmi mozgások színterévé. Ilyen információ- és találkozási csomópontokként — szerinte — a városok *saját identitást* alakítanak ki, amely egyfelől kifejezi a városiak összetartozását, másfelől pedig a vidéktől (legyen az egy másik város, vagy akár az egész városon kívüli megye) való különállásukat. Ez a városi öntudat fontos eleme egy-egy város kulturális miliójének. Harmadikként Corfield egy, az eddigi szempontokhoz (információcsere és azonosulás) szorosan kötődő jelenséget, a *szervezett társaséletet* említi. Minden városban megtalálhatóak a „társadalmi élet alapsejtjei”,³ az egyesületek, a klubok, a báltermek, a színházak és a koncerttermek; vagy — ha ilyen specializált nyilvános terek nincsenek is — a találkozás kevésbé formalizált lehetőségét megteremtő városi fogadók, éttermek, kocsmák, vagy éppen a templomok. Utolsóként az eddigiekből következő *társadalmi*

1 A szöveg eredeti változata előadásként hangzott el a brit Urban History Group 2008. március 27–28-án rendezett 'Urban Boundaries and Margins' című nottinghami konferenciáján.

2 Corfield, 1995. 13. p.

3 Uo. 10. p.

nyitottság, a változás az újítás lehetőségeinek megteremtőjeként jellemzi a városokat. Ahogyan ő fogalmaz: „[A] városok a viszonylagos társadalmi pluralizmus urbanus etosát képviselték, a társadalmi státus és az eszmei hegemonia több forrásával is rendelkeztek”⁴. Így lesz a város a „társadalmi áramlás” színtere, ahol a „tér” többes jelentést hordoz. Mindenekelőtt földrajzi értelme van, a város egyszerre nyitott és elzárkózó minőségére utal: a vidéktől való elfordulásra, az átfolyó információk és újítások, a helyben zajló találkozások iránti nyitottságra. Másrészt a város intellektuális tér is, a könyvkiadók, a nyomdák, a színházak, a kiállítótermek, a városi és regionális közigazgatásban dolgozó hivatalnoksereg, a születő városi értelmiség lakhelyének tere. S végül, a város mindenekelőtt szociális tér: találkozási hely egyfelől, s ebből következően a társadalmi státusz megváltoztatásának, a mobilitásnak lehetőséget és eszközöket nyújtó társadalmi tér.⁵

Amikor Corfield a városi szociabilitás vizsgálata iránti óhajt megfogalmazta,⁶ akkor az angol történetírást már elég régóta foglalkoztatta a városi és a vidéki városi kultúra és társas–társadalmi élet kérdésköre. Az erre vonatkozó vizsgálatok eredményeiből igyekszem bizonyos megfontolásokat felhasználni a dolgozatomban, amikor Zala megye két legfontosabb központját, Zalaegerszeget és Nagykanizsát teszem vizsgálatom tárgyává. Anélkül, hogy lehetőségem volna részletesen végigkövetni a megye társadalmi és gazdasági, valamint az ezekkel szorosan összefüggő városi fejlődését, nagy vonalakban igyekszem bemutatni a legjelentősebb regionális központokat, azok lakóit és a lakók környezetét. Ez után térek rá annak elemzésére, hogy mennyiben bizonyult e két zalai város a „társadalmi áramlás” színtereinek. Ez két dolgot jelent. Egyfelől a társas érintkezés formáinak és fórumainak számbavételét, másfelől pedig annak vizsgálatát, mennyiben nyújtott eltérő lehetőségeket e társadalmi, gazdasági, kulturális fejlettségét tekintve számottevően különböző két város a társas élet színterein. Az elemzéshez a *Zala-Somogyi Közlöny* (a továbbiakban: ZSK) első négy évfolyamát (1861–1864) használok forrásul. Ezzel azonos évben indult útjára a *Dunántúli Társadalmi Közlöny és Közhasznú Ismeretek Tára* című lap is, amely azonban a címében másodikként megjelölt „közhasznú ismereteknek” adott nagyobb teret, társadalmi események ritkán és rendkívül tömören kerültek csak említésre benne. A választott forrással szemben több jogos kifogás is emelhető. Egyedüli forrásként hiányzik a kontroll lehetősége, amire már csak azért is szükség volna, mert a lap szerzői alkalmasint el-

4 Uo. 10. p.

5 Borsay, 1990. 180–181. p.

6 A Magyarországon elhangzott előadást jóval megelőzte az eredeti cikk, amely megjelenésekor (1987) még valószínűleg Angliában is eleven problémára tapintott rá.

foglaltak lehetnek — jelen esetben legvalószínűbben a lap kiadásának helye, Nagykanizsa irányában. Jóllehet a lap nyitott volt a „vidéki tudósításokra”, azaz akár az egerszegieknek, akár a megyében másutt élőknak lehetőséget nyújtott saját városuk és az ott zajló események bemutatására (sőt, Kaposvár, mint a lap címében szereplő másik megye székhelye, önálló hírrovatot kapott a lapban). Mégis, ha csak azt tekintjük, hogy milyen arányban jelennek meg az egyes városok a hírekben és a tudósításokban, akkor Nagykanizsát határozottan felülreprezentáltak találjuk. Azt azonban már lehetetlen eldönteni, hogy ez a felülreprezentáltság a kiadó elfogultságának köszönhető, vagy egyszerűen annak, hogy Kanizsán több említésre méltó esemény történt a vizsgált időszakban. A társasági életéről szóló hírek leggyakrabban a lap végén található *Hírek és események* rovatban olvashatók. Ezek, még ha olykor-olykor tartalmaznak is egy-egy dicsérő vagy éppen maliciózus megjegyzést, leggyakrabban rövid, tömör beszámoló az események helyéről, idejéről, látogatottságáról, sikeréről vagy kudarcáról. E szűkszavúság beszűkíti az elemzési lehetőségeket, de a társas élet fórumairól és ritmusáról, remélem, így is sikerül képet alkotnom. A lap mellett természetesen igyekszem más forrásokat is segítségül hívni: elsősorban a társasélet központjainak tekinthető egyesületek levéltári, illetve nyomtatott forrásait, a megyei igazgatási iratok közül pedig az alispáni és a helytartói iratokat.

I. A két város

Az elemzés körébe vont korszak kezdő időpontját — a választott fő forráshoz is alkalmazkodva — az 1860-as évtized legelső éveit jelentik. Erre az időszakra lezárultak a megye területét illető, szabadságharc utáni átalakítások. A közigazgatási rendszer 1850-es és 1853-as átszervezése jelentősen érintette Zala megyét, különösen pedig a nagyobb városok egymáshoz való viszonyát. Halász Imre szerint⁷ a közigazgatási átszervezési folyamat nyertese Nagykanizsa, amely bizonyos értelemben már előzőleg is a megye centruma volt.

Valóban, ha csak a városok lakosságának számát tekintjük, jól látható Kanizsa fölénye (ld. 1. táblázat), de ennél többről van szó. Kanizsa 1765-ben alapított piarista nagygymnáziuma, izraelita kereskedelmi iskolája és több jól működő alsó fokú iskolája, két nyomdája, valamint számos egyesülete révén a megye déli régiójának kulturális központja címére is joggal pályázott. Kanizsa emellett a vidék gazdasági és pénzügyi központja is volt, itt nyílt először (1845-ben) takarékpénztár

⁷ Halász, é. n.

(1879-re már öt működött a városban), majd a kiegyezés évében kereskedelmi és ipari bank; ráadásul itt volt a megye kereskedelmi–vasúti csomópontja is. Ugyanakkor — jóllehet 1851-ben a soproni közigazgatási kerület pénzügyi igazgatóságát Kanizsán helyezték el, ahol emellett a járás adóhivatala is működött, valamint ide telepítették a főbírói hivatalt — hiába pályázott a város többször is a megye székhelyének címére (előbb 1854-ben, majd harminc évvel később), egyik alkalommal sem járt sikerrel. Pedig a település külsejében is mindinkább városias formát nyert. A reformkorra visszautalva, a későbbi monográfus így jellemezte Kanizsát: „A házak — főleg a külső utcákban — zsuppal fődött bogárhátú kis épületek voltak, az ablakok előtt virágos kertekkel. A fundusokat palánk kerítések vették körül”.⁸ De 1839-ben a Lámpa Egyesület már 35 állandó lámpát állított föl a városban, s a század hatvanas évre befejeződött az utcák szilárd burkolása, járdázása is. A város központját, a Piac teret egyemeletes polgárházak övezték. Kanizsának volt kórháza (1770 óta), és két gyógyszertára (1714, 1836), legjellegzetesebb épületei a barokk Batthyány-kastély, a fogadók és a városháza⁹ voltak.

1. táblázat

Nagykanizsa és Zalaegerszeg népessége II. József korától 1869-ig

Év	Zalaegerszeg (absz. szám)	Zalaegerszeg (% a báziséhez képest)	Nagykanizsa (absz. szám)	Nagykanizsa (%)
1784–1787	2881	100	3857	100
1828	3116	108	5556	144
1857	6028	209	8985	232
1869	5424	188	11.128	288

Zalaegerszeg építészeti és kulturális, valamint gazdasági fejlődése lassabban és később indult meg, s a város 19. század elejére kialakult képe a század folyamán lassan változott. A füstös konyhás, zsúpfedeles, szorosan egymás mellé épített há-

⁸ *Halis*, 1893. 75. p.

⁹ Az 1779-es nagy — korántsem utolsó — tűzvész után 1787-ben építették, majd 1874-ben újat emeltek helyette.

zak könnyen váltak a tűzvészek prédájává. Az utolsó nagy tűz Egerszegen 1826-ban tombolt, ezt követően a vármegyei földmérő tudatos várostervezési munkálatokat indított el. 1858-ban a város Szépitő Bizottmányt hozott létre. A Bizottmány munkájának köszönhetően új utcákat nyitottak, az utak porát fásítással igyekeztek megkötni, s a közvilágítást (és azzal együtt a közbiztonságot) olajlámpásokkal biztosították. A megyeszékhely azonban továbbra is „földszintes” település maradt. Kedvezőtlen közlekedés-földrajzi helyzetéből adódóan Zalaegerszeg kimaradt a vasútépítés első szakaszából, ami kereskedelmi-gazdasági fellendülését is gátolta. A városban két hetivásárt tartottak, de sem ezek, sem az országos vásárok nem tudtak versenyre kelni a déli rivális és piacközpont,¹⁰ Kanizsa vásáraival. Természetesen Zalaegerszegen is volt kórház,¹¹ gyógyszertárak (1768, 1814), a városházát 1862-ben építették át. A városban számos megyei hivatal működött, és itt állt a megyei törvényszék mellett a járási szolgabírói hivatal is. Összességében azonban a város lemaradt Kanizsához képest, amit talán az is jelez, hogy a községi törvény értelmében ez utóbbi már 1871-ben, Egerszeg pedig majd csak 1885-ben lett rendezett tanácsú város.¹²

Ahogy az eddigiek is sejtetik, a népesség összetétele jelentősen különbözött egymástól a megye két központi városában. A városok népességének foglalkozási megoszlására vonatkozóan megbízható adatokkal nem rendelkezünk. Az 1850. évi népszámlálás foglalkozásra vonatkozó adatait nem publikálták, és bár az 1857., majd az 1869. évi felvétel részletes foglalkozással kapcsolatos kérdéseket tartalmazott, az adatok ezekre az időpontra vonatkozóan is csak járási aggregált szinten hozzáférhetőek. A korabeli leírásokból és monográfiákból valamelyest mégis képet kaphatunk a városlakók jellemző foglalkozási mintázatairól. Zalaegerszeg lakói többnyire földművelésből és kisebb mértékben — főként helyi fogyasztásra termelő — kézműiparból tartották el magukat, s hiába volt ez a város a megye székhelye, a lakosok között csekély volt a hivatalnokok száma, a tisztikar többsége nem volt a város lakója, s a magasabb szintű iskolákkal együtt az értelmiségi réteg is hiányzott. Zalaegerszegen nagy számban éltek nemesek, és 1848 előtt sokan közülük a város vezetésében is fontos szerepet játszottak (nemes volt a városbíró, a városi jegyző és a tanácsnokok 1/3-a), de a városon belül önálló nemesi község — ahogyan például Keszthelyen — nem alakult ki. A foglalkozást tekintve részletes adatok csupán a városi politikai vezetőrétegről — a képviselőtestületről és a városi

10 *Bácskai-Nagy*, 1984.

11 1848-ban korszerűsítették az 1800 körül épített ispotályt, majd 1868-ban egy magánkórház is megnyitotta kapuit.

12 Zalaegerszeg városképének változására lásd pl. *Megyeri*, 2006.

tanácsról — állnak rendelkezésünkre, amely csoportokban a korszak egészében az iparosok szerepeltek a legnagyobb arányban, s őket az értelmiségiek követték; nyilvánvaló azonban, hogy ezek az elitcsoportok nem a teljes városi népességet reprezentálják.¹³ Nagykanizsán 1869-ben az egyik legnagyobb foglalkozási csoportot a cselédek és a napszámosok adták (34,76%), ami mellett az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottak szintén magas aránya (22,71%) a város polgárosodottságára, a szolgáltatási és hivatali szektor erejére utal. Az értelmiségi keresők aránya ugyanekkor 4,7% volt.¹⁴

A két város XIX. századi története — ha találunk is közöttük különbségeket — összességében mégiscsak a városi fellendülés története. Ezt a fellendülést nemcsak a népesség növekedése, de a városi környezet megváltozása is jól jelzi: az utak burkolása és a közvilágítás bevezetése, a régi reprezentatív- és középületek felújítása és újak építése, vagy a lakosság összetételének megváltozása. Ez a fellendülés léptékében és hatásában messze elmarad azoktól a korábbi, de irányukat tekintve a XIX. század magyarországi városi fejlődéssel rokon nyugat-európai változásoktól, melyeket Peter Borsay „városi reneszánsznak” (urban renaissance) nevez.¹⁵ Borsay — XVIII. századi Angliára vonatkozó — kutatásai szerint e fellendülés, reneszánsz mögött a társadalom és a gazdaság összetett átalakulása áll. A városi élet felélénkülése — amit ő a szabadidő eltöltésének lehetőségei és formái, a városi gazdaság jellegzetes mintái, a város nyújtotta kényelmi szolgáltatások és az urbánus építészeti új típusainak elemzésével vizsgál — azon a „többlet jóléten” (surplus wealth) alapult, amit az ipari forradalom utáni Angliában már nem csak egy szűk elit, hanem a városi társadalom összes rétege mind nagyobb mértékben tudhatott magáénak. Ez a többlet luxusfogyasztásra nyújtott lehetőséget, ezáltal fellendítette a szabadidő eltöltésének kultúráját a városban. Ugyanakkor az, hogy kinek mennyi fölösleges (többlet) jövedelmet állt módjában luxusfogyasztásra fordítani, jellegzetes módon húzott választóvonalakat a városi társadalom szövetébe.

Az alábbiakban, amikor azokat a kereteket vizsgálom, amelyek a zalai „civilizáció” és szociabilitás csatornáiként szolgáltak, ezt mindvégig annak tudatában teszem, hogy emögül hiányzik a megyei és városi társadalom Borsay-éhez hasonló elemzése. Így elsősorban a formák, az intézmények, az események típusainak rendszerezésére van lehetőség, ami reményeim szerint önmagában is segít megismerni a városi csoportok együtt- és különélésének módjait, keveredési lehetőségeit és haj-

13 *Simonffy*, 1971.

14 *Kőváry*, 1876.

15 *Borsay*, 1989.; Uő., 1990.

landóságát. Másrésztől azonban igyekszem szem előtt tartani és bemutatni azokat a választóvonalakat, amelyek e városok társadalmában meghatározóak voltak.

A két város népességszáma és a népesség szerkezetének különbségéről — ami intézményrendszerük kiépültsége, illetve gazdasági fejlettségük szintjének eltéréseiből fakadt — röviden már volt szó, de érdemes néhány további alapvető strukturális eltérést is kiemelni. Zalaegerszeg és Nagykanizsa társadalmát, hasonlóan a korabeli Magyarország társadalmához általában, számos *hagyományos határvonal* szabdalta. Ezzel az elnevezéssel azt próbálom jelezni, hogy az általam kiemelt két határvonal (a valláshoz, illetve a társadalmi álláshoz, ranghoz kötődő státusz és az ezekben rejlő különbségek) az előző századok tradíciójából eredt, abból a feudális hagyományból, amelynek jogi alapjai e különbségeket rögzítették és megerősítették. Annak ellenére, hogy e jogi viszonyokat 1848/49 eseményei megrengették, a korábbról örökölt törésvonalak még hosszú ideig meghatározóak voltak a társadalom tagolódása szempontjából. Ráadásul, éppen a fentebb említett gazdasági változások hatására, a hagyományos határvonalakat egy új, *modern* megkülönböztetés is keresztbeszelte, amelyet kulturális vagy mentalitásbeli határvonalnak nevezhetünk. Mindezzel nem azt állítom, hogy a korábbi századokban ne léteztek volna eltérő kulturális vagy mentalitásbeli szokások és mintázatok. Sokkal inkább — Borsay gondolatainak nyomán haladva — azt, hogy a gazdasági változások hatására a XIX. században a (*fogyasztáson alapuló*) kulturális különbségek egyre meghatározóbbá váltak a társadalmi különbségek kialakításában, és sokszor a korábbi társadalmi határvonalak helyébe léptek vagy felülírták azokat.

II. Hagyományos határvonalak

A két város vallási megoszlása (ld. 2. táblázat) lényegében nem tért el az egész országra jellemző arányoktól, igaz a protestánsok aránya itt valamivel alacsonyabb volt, mint az országos átlag. Egymáshoz viszonyítva azonban lényeges különbséget tapasztalunk a két város között, mindenekelőtt a római katolikusok és az izraeliták arányát vizsgálva.

Vallási megoszlás Zalaegerszezen és Nagykanizsán (1869)

	Zalaegerszeg		Nagykanizsa	
	N	%	N	%
római katolikus	4475	82,50	8334	74,89
görög katolikus	3	–	32	–
protestáns	78	0,14	148	0,13
izraelita	868	16,00	2614	23,49
Összesen	5424	100,00	11.128	100,00

Ha a foglalkozási struktúrát vizsgálva Nagykanizsán az iparban, kereskedelem-
ben és a harmadik szektorban dolgozók arányát magasabbnak találtuk, ez aligha
független a városban élő zsidók magasabb arányától. Ez nem pusztán azt jelzi,
hogy Kanizsán a megyeszékhelyhez képest fejlettebb és pezsgőbb volt a gazdasági
élet, hanem a város előrehaladottabb „urbanizáltságára” is utal. Amennyiben az ur-
banizáltságot a városhoz kötődő foglalkozást űzők száma és a rurális populáció
egymáshoz viszonyított arányával mérjük — ahogyan azt az egész országot érintő
elemzésében Peter Hidas¹⁶ tette —, akkor Nagykanizsa mindenképpen előkelőbb
helyen végez a versenyben, mint Zalaegerszeg. A városi társadalom összetétele
megváltozásában megmutatkozó „rejtett urbanizáció” (hidden urbanization) —
melynek során a korábban domináns társadalmi csoportok mellett a városi társada-
lomban mind meghatározóbb pozícióba kerültek a kapitalista fejlődés képviselői,
legjellemzőbben a zsidó kereskedők — Hidas vizsgálata szerint éppen az
1850/60-as években bontakozott ki. Ez a változás pedig nem más, mint a Borsay ál-
tal említett gazdasági jólét társadalmi vetülete: a kereskedelmi és szolgáltatási
szektor megerősödése a városi társaséletnek teret nyújtó környezet megváltozását
is jelzi. S valóban, a közéleti közlönyt lapozva, sokszínű és változatos kulturális kí-
nálólat látszik kibontakozni. Egymást érik a koncertek, kiállítások, felvonulások,
mulatságok, egyesületi gyűlések és előadások. Közelebből szemügyre véve
azonban, a kínálókat tagoló határvonalak is láthatóvá válnak.

16 Hidas, 1992.

Az első választóvonalat a vallás jelentette, ami — alapvető identitásformáló szerepén túl — a társaséletben is keretet biztosított az egy vallási csoporthoz tartozók találkozásához és közös időöltéséhez. A katolikusoknál napi miséken, az egyházi év szokásos nagy ünnepein kívül az egyik legjellegzetesebb példa erre — a lapban egyébként meglepő módon egyetlen alkalommal sem említett, de a város történetét tárgyaló munkákban rendre felbukkanó esemény — Zalaegerszeg hagyományos nagyszombati ünnepe, az ún. „határjárás”. Gyökereit tekintve ugyan nem egyházi ünnep, hanem a török időkbe nyúlik vissza,¹⁷ az évről-évre a feltámadás estéjén megrendezett ünnepség azonban az idők során mégis vallási jelleget öltött. A szokásos délutáni mise után, napnyugtakor a város apraja-nagyja, az „öreges, jövevény mester legények, szolgák, gyerkőczkék, asszonyok és leányok”¹⁸ a város határába vonultak, és lövöldöznek, kurjongatnak, tüzeket gyújtanak, „a határvonalat a keresztnek előbb vitelével, a harangok szólásával, a helybeli papjok kíséretében, áhitatos énekek és imádságok közt bejárlják, áhitatosságokat a Kálvária templomnál, onnét pedig az anyatemplomban végezve”.¹⁹ A templom volt a menet indulási- és célpontja, az ünnep lényege mégis a felvonulás, a zajkeltés, a tűzgyújtás, a közös éjjeli határjárás volt, amelyben a katolikus lakosság egy emberként vett részt. Hasonlóképpen nagy részvétel mellett zajlott a többi egyházi ünnep is; Nagykánizsán 1863-ban úrnapiján például Grünbaum József cigányzenész zenekara közreműködésével tartottak ünnepi misét, amit körmenet és taracklövéses követték, s melyen „mintegy 4000 főnyi áhitatos nép volt jelen”.²⁰

A lap Nagykánizsa zsidó közösségének legnagyobb — és a város lakói szempontjából leglátványosabb — ünnepéről is részletes beszámolót közölt 1863-ban. „Az izraelita purim ünnepe néhány estéin utczáink, mi az élénkséget illeti, a párisi boulevardhoz voltak hasonlók; több százból álló s különféle nemzetek öltönyeibe burkolt álarczoscsapat vonult egyik előkelő házból (hol az izraelitáknak ez alkalommal házimulatságok szoktak tartatni) a másikba...” A beszámoló szerint ez az ünnep a felekezeti csoport tagjainak találkozása és közös multsága mellett a város nagycsoportjainak keveredésére is alkalmat kínált: „a temérdek álarczos közt nemcsak izraeliták voltak, hanem a mi népünkben is néhány ifjú magára vette a csikós- és béresöltönyt, melyek azonban — daczára annak, hogy béresekkel sokat közlekedtek — oly ügyetlenül viselték magokat, hogy már messziről is rájuk lehetett is-

17 *Szélig*, 1876.

18 *Sebők*, 1902.

19 Uo. 42.

20 ZSK 1863. május 20.

merni”.²¹ A keveredés — ahogyan e beszámolóból kiolvasható — nem volt általános, hanem csak a zsidók és a katolikusok egy jól meghatározható csoportja számára volt adott. A mulatság szinterei az „előkelő” zsidó házak voltak, a katolikusok közül pedig olyanok vettek benne részt, akiknek voltak csikósaik és béreseik, akikről erre az alkalomra ruhákat vehettek kölcsönbe. A felekezetek közötti keveredés ezek szerint tehát inkább a társadalmi hierarchia felső rétegeiben zajlott, ahol a mezei vallási határvonalakat a társadalmi életben betöltött szerepekből fakadó vagy más — például gazdasági — érdekek írhatták felül.

A felekezetek keveredésének vizsgálatához érdemes a nyilvános tér egy másik meghatározó szféráját, az önkéntes egyesületi életet is szemügyre venni. Az ilyen egyesületek társadalmi integrációban betöltött szerepéről sok mindent tudunk, a demokrácia iskoláinak is tartott egyesületek az oktatásban, társadalmi és kulturális értékek cseréjében játszott szerepe, Széchenyi eszméinek hatása számos elemzésből ismeretes. Több megfigyelés ugyanakkor ellentétes folyamat meglétére hívja fel a figyelmet: a kirekesztés változatos formáira a tagdíjak, a titkos tagválasztás, a nyitvatartási idő és az egyleti helyiség térbeli elhelyezkedése nyújtanak példákat. Az egyleti életből már a korszak megfigyelője is hiányolta az „amalgamizáló erőt”, s úgy látta, „bizony a magasabb körök igen keveset bíbelődnek azzal, mi az alacsonyabb régiókban történik, — nem is igen ohajtanak rájuk befolyást gyakorolni, s vezetőikké válni”.²² A vizsgált időszakban Zalaegerszeg és Nagykanizsa egyesületi élete — mint ahogyan az egész országé is — szigorú megfigyelés alatt állt, az egyesületalapítást központi korlátozás nehezítette,²³ az egyesületek mindennapi működésének felügyeletét pedig számos országos és helyi szintű rendelet biztosította (az egyesületek gyűléseiről például kötelező volt a hatóságokat tájékoztatni és kérni királyi biztos kirendelését, aki részt vett, és jelentést tett a gyűlésről). Ha a birodalmi felügyelet megnehezítette is az egyleti élet szervezését, semmiképp sem okozta annak teljes visszaszorulását. Zala megye 1867 előtti egyesületalapításait vizsgálva

21 ZSK 1863. március.10.

22 *Mocsáry*, 1855. 17. p.

23 Az 1852. november 26-i császári nyílt parancs értelmében tiltás alá kerültek a politikai egyesületek, s megszigorodott a kaszinók és az olvasóköri ellenőrzése is. A tudományt, művészetet, mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet előmozdító egyesületek, illetve a hitelintézetek és a segélyező egyesületek alapítása azonban továbbra is lehetséges volt, bár ezek engedélyezésének jogát az uralkodó saját magának tartotta fenn. A megalakuláshoz szükséges alapszabályokat a többi egylettípus (mint amilyenek például a közlekedés fejlesztésére alapított társaságok, a biztosító intézetek, a takarékpénztárak vagy a kölcsönintézetek) esetében az illetékes minisztérium véleményének kikérése mellett a belügyminisztérium bírálta el; az alapszabályokat a későbbi esetleges módosítások alkalmával is tüzetes vizsgálatra kellett felterjeszteni.

azt találjuk, hogy — az ismert időpontban alapított egyletek közül — hetet hoztak létre 1848 előtt (a legkorábbi 1811-ben), míg 1852–1867 között tizenegyet. Ezek mellett, a korszakra vonatkozó statisztikai összeírások szerint, további tizenhárom ismeretlen időpontban alapított egyesület működött a megyében ebben az időszakban.²⁴

3. táblázat

Zalaegerszeg és Nagykanizsa egyletei 1867 előtt

Egylet neve	Alapítási év
Nagykanizsai polgári (olvasó) egylet	1836
Nagykanizsai nagy kaszinó	1836
<i>Zalaegerszegi polgári olvasó egylet (társalgási egylet/kaszinó)</i>	1840
Nagykanizsai kereskedelmi egylet	1853
<i>Zala Megyei Gazdasági Egyesület (Zalaegerszeg)</i>	1861
Nagykanizsai dalárda	1862
Nagykanizsai kávéosok, vendéglősök, mészárosok betegápoló egylete	1863
Nagykanizsai segély egylet	1863 körül
<i>Zalaegerszegi kölcsön segély egylet</i>	1864
Nagykanizsai tornaegylet	1866
Nagykanizsai magyar társalgási egylet	1867 körül
Nagykanizsai kereskedők társalgási egylete	ismeretlen
Nagykanizsai társalgási egylet	ismeretlen

A Nagykanizsa gazdasági és társadalmi sokszínűségéről eddig mondottakat a 3. táblázat tartalma tovább erősíti. Az urbanizáltság magasabb fokával természetesen járt együtt, hogy a modern városi társadalmi csoportok az egyleti életben is önállóságra törekedtek. Ennek jegyében alakítottak betegápoló egyletet a kanizsai kávéosok, vendéglősök és mészárosok, melynek speciális célja önmagában is a

²⁴ Minderről részletesebben lásd Kiss, 2003., különösen 107–109. p.

modern egyletek sajátja (amely a korábbi, reformkori alapítású egyletekre nem volt jellemző), vagy önálló egyesületet a kereskedők. Zalaegerszeg egyleti palettája ehhez viszonyítva meglehetősen differenciálatlanak tűnik. A korszakban működő három egyletből szigorúan véve csak kettő volt kifejezetten zalaegerszegi, hiszen a Gazdasági Egyesület megyei szinten működött.

A felekezeti keveredés kérdése azonban mindkét város egyleteiben jelentőséggel bírt. Kanizsa egyleteinek magas száma részben éppen abból adódott, hogy a város két nagy vallási csoportja külön egyesületekbe tömörült, s így azonos típusú egyletekből olykor párhuzamosan több is működött. A legelősebben a legkorábban alapított két egylet tükrözi a hagyományos vallási választóvonal erejét. Míg a polgári olvasó egylet (eredeti nevén Bürger Verein) alapítói katolikus ügyvédek, nemes földbirtokosok, értelmiségiek és — támogató tagként — katonatisztek voltak, addig a nagy kaszinót zsidó kereskedők hívták életre. A polgári egylet csak jóval alakulása után, 1865-ben iktatta az alapszabályába, hogy vallásbeli különbözőségektől függetlenül bárki tagja lehet²⁵, zsidók addig nem léphettek az egyletbe. Vallási szempontból ugyancsak zártnak mutatkozott a megye legnagyobb taglétszámú egyesülete, az egerszegi székhelyű gazdasági egyesület. Ez — mint az ország több más gazdasági egyesülete is — elsősorban a megye birtokos nemességének gyűlhelye volt. Jóllehet az alapszabály a vallásra vonatkozóan nem tartalmazott megszorítást, s a tagok társadalmi állásának vizsgálatához pontos és részletes források nem állnak rendelkezésre, a tagsági ívek elemzéséből az azért megállapítható, hogy az egylet alapítói — a megye arisztokratái, egyházi előljárói és birtokos nemesei — szinte kizárólag a római katolikus többségből kerültek ki, akik az egyletben korábbi megyei pozíciójuk megőrzésére is lehetőséget láttak. A majd 350 rendes tag — birtokos gazdák, uradalmi alkalmazottak, illetve a szakértelmiségiek és bérlők rétege — között is csak egy-két olyat találni, akiről — egyéb források alapján — biztosan állítható, hogy zsidó.

Más volt a helyzet a zsidó alapítású egyletekkel, amelyek sokkal nyitottabbak voltak a többségi, katolikus társadalom tagjai irányában, mint a katolikus egyletek a zsidók felé. A kanizsai Dalárda karmestere ugyan a zsidó kántor volt, ám ahogyan az újság időről-időre felhívta rá a lakók figyelmét, az egyesület „rang- és valláskülönbség nélkül, egyedül hazai művészetünk érdekében” szívesen fogadta bárki jelentkezését.²⁶ Ugyancsak kifejezetten a keveredés, a hasonulás, az asszimiláció volt a célja a — nevében esetleg megtévesztő — Nagykanizsai Magyar Társalgási Egyesületnek, amelyet szintén zsidók alapítottak, mégpedig azzal a céllal, hogy

25 *Bentzik*, 1886.

26 ZSK 1862. október 10.

elősegítsék a magyar nyelv és kultúra népszerűsítését, ezzel is támogatva a tagok beilleszkedését a város életébe. Ugyanakkor a képletet nem lehet leegyszerűsíteni arra az állításra, hogy a zsidók mindenképpen az asszimiláción, a katolikusok pedig a hagyományos megkülönböztetések fenntartásán munkálkodtak volna; ennek ellenkezőjére is találunk példát. 1863 báli szezonja után a lap a következőképpen számolt be a kereskedelmi egylet táncvigalmáról: „jövendelő volt, csak az a baj, hogy közben–közben botrányos füttyölések hallatszottak, s a magyar öltöny ritka volt, mint a fehér holló. Különösen megrovást érdemelnek izraelita hölgyeink, kik nagy nehezen vevén föl a magyar öltönyt, alig várták, hogy letehessék”.²⁷ Ugyanekkor a kanizsai takarékpénztár választmánya arról hozott döntést, hogy gyűléseit szombat estéről csütörtökre teszi át, hogy az izraelita tagok számára se okozzon problémát az időpont.²⁸

Nemcsak a vallási válaszfalak omlottak le nehezen: noha a feudális struktúra, a rendi berendezkedés bomlása már 1848 előtt is előrehaladt, a régi rendszer a forradalom után sem semmisült meg egy csapásra, hanem ugyancsak fokozatosan, kis lépésekben kezdett átalakulni. A hatalom egykori birtokosai, a kiváltságos rendek vonakodtak átadni helyüket az „újonnan érkezetteknek”. A társadalmi berendezkedés átforgatásával a hatalommegosztás korábbi formája vált kérdésessé: az átalakításért folyó küzdelem részben a nyilvánosság terében zajlott, ahol a megkülönböztetések látványos és finoman burkolt új formái is megjelentek.

A mai értelemben vett nemzeti ünnepek a korszakban még nem léteztek. Az 1848-as forradalomra már a rákövetkező évben ünnepként emlékeztek vissza a kortársak, de hosszú évtizedeknek kellett eltelnie addig, míg intézményesedett nemzeti ünnepé formálódott.²⁹ Az 1860-as évek első felének politikai hangulata semmi esetre sem teremtett lehetőséget a forradalom ünneplésére. Az „állami ünnepek” rendszerint inkább egyes hivatalos személyek ünneplésében öltöttek formát. „A magyar kir. helytartó ő excellenciája f. hó 4-én esti 8 óra után Zala-Egerszegre érkezett. A város ki lön világítva, és egyik utcájában egy diszes diadalkapu volt fölállítva. Másnap reggel 1/2 8 óraker Isteni tisztelet volt, mely után hivatalos elfogadás történt, s délutáni 2 óraker, Pacsán keresztül Keszthelyre utazott.”³⁰ A politikai főméltóságok fogadása és ünneplése legalábbis a reformkor óta ehhez hasonló forgatókönyv szerint zajlott, az ünnepelt személy és az ünnepelt esemény presztízsétől függően hosszabb, díszesebb vagy egyszerűbb formában. Hudi Jó-

27 ZSK 1863. március 10.

28 Uo.

29 Lásd a Gyulára vonatkozó példát: *Erdész*, 2002.

30 ZSK 1862. szeptember 10.

zsef egy 1832-es főispáni beiktatásról számol be, amelyen a zalai ünnepség összes részletét erőteljesebb, fokozottabb formában látjuk megjelenni,³¹ de ugyanilyen szcenárió szerint követték egymást az események I. Ferenc József 1852-es keszthelyi átvonulásakor is.³² Ezeken az ünnepeken nemcsak a város lakói, de sokszor a megye távoli településein élők is részt vettek; az ünneplésből azonban nem egyformán jutott a különböző társadalmi rétegekhez tartozóknak, a különböző társadalmi státuszcsoporthoz tagjainak.

Ha az ünnepeket mint a találkozás és keveredés színhelyeit próbáljuk vizsgálni, akkor különösen fontos szem előtt tartani, hogy csak korlátozott mértékben beszélhetünk a jelenlévő társadalmi csoportok egymással való „közlekedésének” bármilyen formájáról. Ahogyan Hudi is fogalmaz: „Mindez jórészt a rendi kiváltságos elemek (nemesség, polgárság) aktív közreműködésével, a jobbágyság mint passzív szemlélő jelenlétében történt”,³³ s a helyzet — e szempontból — keveset változott az általa, illetve általam vizsgált események között eltelt harminc év alatt. Ugyanez mondható el azokról az alkalmakról is, amikor a helyi elit valamely tagja állt az ünneplés középpontjában: Jankovich László főispán „barátságos víg magyar ebéd mellett” június 27-én ünnepelte a névnapját³⁴ barátai társaságában; Csertán Sándor, Zala megyei kormánybiztos majd országgyűlési képviselő temetésén „az egész megye ott volt”,³⁵ sőt még Somogyból is sokan megjelentek. Ezek az ünnepek is azonban, akár csak az uralkodó és képviselőinek látogatásai, a reprezentatív nyilvánosság formáját öltötték magukra: a felsőbbség megmutatkozásai, státusz-ismertetőjelek voltak,³⁶ s a város lakói számára valóságosan nem jelentettek találkozási és keveredési lehetőséget, ők legfeljebb nézőként vehettek részt az eseményen, „környezetet” teremtve a „valóságos” résztvevők számára.

A hagyományos, rendi választóvonalakat nem pusztán az uralkodó elit igyekezett fenntartani: jellemzően minden társadalmi rétegben ez volt a helyzet, legalábbis, ami a lentebb elhelyezkedőkkel szembeni viselkedést illeti. A báli szezon mulatságai a nemesi osztály, a birtokos réteg határfenntartó technikáiba nyújtanak bepillantást. 1863 januárjában a lap a megyében rendezendő farsangi bálók idejének és helyének felsorolásával nyitotta a hírvivatot. E szerint január 27-én a „zalai nemes ifjúság rendez tánczvizalmat Sümegen, f. hó 21-én Nagykanizsán a keres-

31 *Hudi*, 2002.

32 *Bontz*, 1896. 117. és köv. p.

33 *Hudi*, 2002. 153–154. p.

34 ZSK 1862. július 10.

35 ZSK 1864. február 20.

36 Lásd *Habermas*, 1993., különösen 55–63. p.

kedelmi kaszinóegylet”.³⁷ Ugyancsak januárban, 17-én a nagy kaszinóban (Kanisán) és 18-án ugyanott, a polgári egyletben,³⁸ január 26-án pedig Csáktornyán tartottak táncmulatságot.³⁹ Egy évvel később ismét megrendezésre került a „zalai ifjúság” sümegei bálja, és ugyanakkor a „somogyi ifjak” Balatonbogláron tartottak bált.⁴⁰ 1864-ben az időközben megalakult nagykanizsai Dalárda is rendezett álarcosbált. De vajon kik vettek részt ezeken a mulatságokon? 1863-ban a lap nem számol be arról, hogyan zajlott az ünneplés, 1864-ben azonban egy *Bukógáti*, illetve *Egy öreg hazafi* álnevű szerző tudósít a két farsangi bálról. „Bukógáti” azt jegyzi meg, hogy a „zalai ifjak” nevéből nem derül ki, hogy pontosan kiket is takar: a birtokos-, az iparos-, a kereskedő-, esetleg a földműves ifjakat-e. Mindenesetre a sümegei bál zártkörű volt, 2 forintért lehetett belépőt váltani rá, s csakúgy, ahogyan az azonos név alatt korábban megrendezett piknikről, erről is „ki volt zárva zsidó, prokátor, purger”.⁴¹ A somogyiak bálja is zártkörű, de ingyenes volt. A boglári vigalomra „az ész és vagyonarisztokrácia” volt meghívva — írja „Egy öreg hazafi”.⁴² A kanizsai Dalárda szervezésében rendezett „álarcos táncvigalomra” elővételben 1 forint, a helyszínen 1 forint 50 krajcár volt a belépő ára, amit valószínűleg már többen meg tudtak fizetni, mégis, ahogy a lap beszámolójából kiderül, a középpontban az „elegancia” állt. Ahogy a tudósító fogalmaz, a táncvigalom „oly fényesen ütött ki, milyenre a Kanizsaiak nem emlékeznek; volt pompa — a jókedv s elegancia mindenképp kielégítő. Közel 100-ra menő álarcosok drága öltöneyei közül különösen kiemelendők az Olaszországból hozottak”.⁴³ Hogy a Dalárda — ahogyan már a vallási határvonal vizsgálatok is kiderült — a korszak más egyleteinél nyitottabb volt, az kiderül abból is, hogy egy évvel később még többen, négyszázan mulattak az estélyén. Köztük „vidékiek is, több tekintetes földesúr” is, annak ellenére, hogy az estély szervezésekor — ezúttal nem a rendi, hanem az egyleti tagok zártkörűségének védelme jegyében — „kikötés volt, hogy helyben állandóan lakó nem tagok nem jöhetnek, mégis sokan vannak, akik tagdíjat nem fizetnek, de a mulatságon mégis részt vesznek”. Nem is beszélve azokról, akik az ingyenes családi jeggyel az éjszakai mulatozáshoz nem szokott kisgyermeküket is magukkal vitték.

37 ZSK 1863. január 10.

38 ZSK 1863. január 20.

39 ZSK 1863. február 1.

40 ZSK 1864. január 20.

41 ZSK 1864. január 20.

42 ZSK 1864. február 1.

43 ZSK 1864. február 10.

1864 báli szezonjában új színfoltként — és első egyértelmű jeleként a rendi válaszvonalak omladozásának — „cseléd tánczvizalmat” rendeztek: a cselédek és uraik közös részvételével. A multság azonban nem hozott maradéktalan sikert, ugyanis: „számosan jelentek meg cselédek és mívelt urak, kik egymással kedvesen mulattak volna, ha nem jelennek meg a mívelt osztályból sokan, melák, buldog, kopó, vizsla, pincsbekkel, melyek az álarczosokat hangos ugatással vevék üldözőbe”.⁴⁴ Hogy véletlen balszerencséről van szó, vagy az urak szándékosan hecceltek kutyáikkal a mulató cselédeket, arra sajnos nem kaphatunk választ; az mindenestre biztos, hogy a multság kiinduló ötlete a közös — hagyományos rendi határvonalakat átlépő — szórakozás volt.

Hagyományosan természetesen a társadalom legalsó rétegeinek is megvoltak a maguk fórumai a szabadidő eltöltéséhez. Ezek közül a városszéli mulatókertek, a környékbeli búcsúk, vurstlik voltak a legjellemzőbbek. Az alsó, illetve a középső- és felső társadalmi osztályok társas életének alapvető különbsége — Borsay fogalomhasználatánál maradva — a csoportok kultúrájának különbségében rejlett. Az „elit” (*polite*) és a „tradicionális” (*traditional*) kultúra dichotómiája természetesen nem Borsay felfedezése, a néprajz, az esztétika és számos más tudomány régóta és sokféle értelemben használja a fogalmakat. Az azonban, ahogyan Borsay a városi társadalomban megjelenő, a korábbiakat átszelő határvonal vizsgálatához használja, a történetírásban újszerűnek tekinthető. Elgondolásának kiindulópontja, hogy a „civilizáció” és a társadalmi távolságtartás (*social distancing*) kéz a kézben jártak.⁴⁵ Ennek értelmében, ahogy a városok gazdasága fellendült, és megjelent egy modern értelemben felfogható fogyasztói réteg, az kitermelte a szabadidő eltöltésének olyan újabb formáit is, amelyek elzártak maradtak mindazok elől, akik nem rendelkeztek megfelelő jövedelemmel, vagy éppen az új jelenségek befogadásához szükséges kulturális háttérrel. Már nem a vallás és az öröklött státusz határozta meg az egyes kulturális csoportok határvonalait, hanem — azokkal ugyan szoros összefüggésben — a fogyasztás, különösen pedig a kulturális javak fogyasztása.

⁴⁴ ZSK 1864. február 10.

⁴⁵ Borsay, 1989. 286. p.

III. Modern határvonal

Márpedig Zalaegerszeg és Nagykanizsa számos újfajta lehetőséget kínált a szabadidő eltöltésére, annak ellenére, hogy a kulturális intézményhálózat kiépülése még gyerekcipőben járt. A reformkori városképet felvázoló, korabeli forrásokra támaszkodó Antalffy Gyula a társasági életre alkalmas nyilvános helyek közül Zalaegerszegen csupán egy „földszintes fogadóról”,⁴⁶ Nagykanizsán pedig két kávéház-fogadóról, a Zöldfáról és a Szarvasról⁴⁷ tudott beszámolni. Igaz, Zalaegerszegen később sem nyitlak új helyek, s a város főutcáján álló Arany Bárány szálló volt az egyetlen olyan intézmény, ahol nagyobb összejöveteleket lehetett tartani. Nagykanizsán ezzel szemben a vizsgált időszakban két új hely megnyitására tudósít a Zala-Somogyi Közlöny. „A Korona vendéglő alsó szobájából terjedelmes éttermet csináltak — újév napján, számos vendég jelenlétében nyitották meg; már három étteremmel diszkeskedő vendéglő van: Zöldfa, Korona, Szarvas”.⁴⁸ A nyári szezon beköszöntével aztán megnyílt a „Zöldfakert” is.⁴⁹ Ezek a nyilvános helyeken kívül az egyleti szállások biztosíthatnak még helyszínt a különféle összejövetelek számára. Ebben az időben a legtöbb egyletnek még nem volt saját épülete, rendszerint a városi vendéglátóhelyek valamelyik termében, különtermében, vagy bérelt házban tartották üléseiket és rendezvényeiket. Korábban szokásban volt az is, hogy a megyeháza vagy a község háza biztosított termet az egyesületeknek, de 1862-ban ennek a gyakorlatnak a budai királyi helytartó leirata véget vetett. Megtiltotta, hogy a kaszinóegyletek a község házaiban tartsák üléseiket, mondván: „Szükségtelen ... fejtegetnem, miként két oly különböző irányú és tevékenységű testületnek, mint a községi előljáróság és a kaszinó egyletnek egy épületbeni elhelyezése a közszolgálat érdekével össze nem egyeztethető, és hogy abból egyéb hátrányos következmények is származhatnak”.⁵⁰

Bár sem Egerszegnek, sem Kanizsának nem volt állandó kőszínháza vagy koncertterme, egész évben sok és sokféle művész fordult meg a városokban. Ezek a nyilvános események, az egyleti élethez hasonlóan, szigorú ellenőrzés alatt álltak: a vándortársulatoknak és a művészeknek engedélyt kellett kérniük, hogy a városokban állomásozhassanak és felléphessenek, a tervezett előadás számait pedig jó előre jóvá kellett hagyatniuk. A cs. kir. rendőrség feladata volt az „a feletti örökösés,

46 Antalffy, 1982. 55. p.

47 Uo. 62. p.

48 ZSK 1863. január 1.

49 ZSK 1863. május 20.

50 ZML IV.250. 1862/3375. sz.

hogyan engedelyezett szindarabok előadása a hatósági engedéllyel megegyezőleg eszközöltetvén a színbehozatal és öltözetre nézve megütközésre okot ne szolgáltatasson”, a „rögtönzésbeli túlcsapongások vagy a szindarab helybenhagyott szövegének szántsándékos mellőzése miatti büntetések meghatározása”, s nem utolsó sorban az „új szindarabok előadásának engedélyeztetését szükségképp megelőző véleményes befolyás”.⁵¹

A leggyakoribb a zenészek és a táncművészek fellépése volt. Nagykanizsán szinte minden hónapra jutott egy-egy hegedű-, fuvola vagy énekművész, s voltak visszatérő vendégelőadók is. A híresebb fellépők, mint például Hollósy Cornélia „a körülfekvő megyék távol vidékeiről is” összegyűjtötték a közönséget⁵² mások esetleg csak a kanizsai, esetleg a Kanizsához közel fekvő vidékről csalogatták az érdeklődőket, s természetesen az is megesett — például 1862-ben a Zöldfa szálló nagytermében rendezett hegedűkoncert alkalmával —, hogy a lap a „kevés közönség” miatt panaszkodott.⁵³

A fellépők számának megszorodásával párhuzamosan a kínálat differenciálódása is megindult. Amíg a korszak ünnepelt énekesnője, a Bánk bán bemutatójának Melindája, Hollósy Kornélia vidéki turnéi alkalmával az opera népszerűsítésén munkálkodott, és műsoraival elsősorban a művelt, elit közönséget szólította meg, addig a nyaranta zsúfolásig telt kerthelyiségekben a szórakozva művelődni vágyó középrétegekből kikerülő közönség is megtalálta a neki szóló programokat: a Szarvasban például 1864. február 20-án az ún. „Volksängerek” léptek fel telt ház előtt. A lehetőségek és a helyszínek gyarapodása elválasztotta egymástól a különböző fogyasztói rétegeket — a művészeti estélyek mellett a városok és a környékbeli falvak mulatói inkább a spontán találkozásoknak, mulatozásoknak nyitottak teret, ezek egyikében például — ahol a közönség alighanem az alsó osztályok tagjai közül került ki — „minden vasárnap egy állatot lehet[ett] nyerni”.⁵⁴

Az 'elit' és a 'tradicionális' kultúra különbözőségei kapcsán további dimenziókat is érdemes szemügyre venni. Borsay megkülönböztetése szerint a tradicionális kultúra térszemlélete *befelé* fókuszált, azaz a helyi szokásokra és gyakorlatokra orientált, ezzel szemben a művelt kultúrát a *kifelé* irányulás jellemzi, vagyis a más városok, más országok felé való nyitottság, ami a zene, a színház, az irodalom és egyéb művészeti ágak iránti befogadó készségben mutatkozik meg, hiszen ezek nagy távolságok között képesek kulturális tartalmak közvetítésére. A két Zala me-

51 ZML IV.250. 1863/1834. sz.

52 ZSK 1863. május 20.

53 ZSK 1862. július 1.

54 ZSK 1863. április 20.

gyei város — különösen pedig Nagykanizsa — valóban a kifelé való nyitottságot képviselte. Rendszeresen alkalmat biztosított a más városból, olykor külföldről érkezett színtársulatoknak és zenekaroknak, a lapok rendszeresen tudósítottak az újonnan megjelent könyvekről, egy alkalommal a Zöldfa vendéglőben „Diwischovsky János természethű photographiai látványosságot állított ki”,⁵⁵ máskor pedig „nagyszerű állatsereglet” volt a városban, melyben „egy oroszán mutogattatik, s 100 talért ígérnek annak, ki bebizonyítja, hogy Európában nagyobb látott”.⁵⁶

Borsay másfelől a két kultúra idő- és szabadidő-felfogását is egymástól jellegzetesen különbözőnek találja. Ahogy ő írja, az 'elit' kultúra részesei a szabadidőt intellektuális, felvilágosult szórakozással töltik, vagyis, ahogy láttuk, színházba, hangversenyre, „humorisztikus felolvasásra”⁵⁷ járva, illetve nyaranta a fürdők nyújtotta élményeket kihasználva. A 'tradicionális' kultúra tagjai ezzel szemben a szabadidő eltöltésének inkább azokat a formáit kedvelik, amelyek az érzékekre, a fizikumra, s nem pedig az értelemre és az intellektusra hatnak. Így tehát az említett búcsúkat, erdei mulatságokat, versenyeket. De a kétféle szemlélet közötti különbség alapja magában az időfelfogásban rejlik. Egy Somogyban rendezett szántásverseny kapcsán a cikkíró arra panaszkodott, hogy a parasztbirtok képviselői teljesen hiányoztak. Ehhez magyarázatként a következő általános érvényű meglátást fűzte: „A vásár napjai félünnepet képeznek a parasztagazda naptárában. Nincs módjában azonban azt még egygyel szaporítani [mármint a verseny napjával – K.Zs.], még pedig erőt s pénzt olyan utra költve, melyből anyagi haszna — felfogása szerint — nem volna”.⁵⁸ A 'tradicionális' kultúrában az idő egészen másképpen tagolódott, mint a művelt párjában. Az előbbiben a vallási ünnepek és a mezőgazdasági idények voltak elsődlegesen meghatározók. Nem véletlen, hogy akkora közönsége volt az általam is említett húsvéti körmeneteknek, mint ahogy nem meglepő az sem, hogy az aratási idő beköszöntének öröme a kiskanizsai aratók aratási ünnepséget tartva „rikongatás s dalok közt”⁵⁹ vonultak végig a falu főutcáján. A műveltebb kultúrához tartozó városlakók idejét egyre kevésbé az év tradicionális (vallási, mezőgazdasági stb.) fordulópontjai határozták meg. Ezek helyett inkább a városban és a várostól távol tölthető szezónok adták meg az év ritmusát. Nyáron ugyanis sokan — és ez Zalában különösen jellemző volt — a vízparti fürdőhelyekre, vagy vidéki birtokukra „költöztek”, s majd csak télen, a báli szezónra húzódtak

55 ZSK 1863. október 10

56 ZSK 1863. augusztus 1.

57 ZSK 1864. február 20.

58 ZSK 1862. augusztus 20.

59 ZSK 1863. július 1.

vissza a városba. A közlőny is beszámolt arról, hogy „Szuper szintársulata jun. hó 11-én Kaposvárról Keszthelyre”⁶⁰ vonult, hiszen emitt — a városban — megszűnt, amott — a fürdőhelyen — pedig megkezdődött a színházi szezon.

IV. Összegzés

A dolgozat nem vállalkozott a megyei társasélet elemző vizsgálatára. Ehhez mindenekelőtt ugyanis hiányzik magának a megyei társadalomnak az alaposabb ismerete. Amire itt lehetőségem volt, az annyi, hogy a megye első társadalmi közlőnyének hírei alapján elkülönítsem a megye — és főként városai — kínálta társasági fórumokat, melyeken megmutatkozhat a városi társadalom élete szempontjából oly fontosnak tartott „társadalmi áramlás”. A társaság igényei formálták a várost, a város viszont — ahogyan Borsay bemutatta — saját lakosságának gazdasági erejére, illetve az arra támaszkodó kulturális-, és fogyasztási igényeire építkezve tudott fellendülni. Ennek megfelelően a társadalmi struktúrája fejlettségét és a gazdasági állapotát tekintve jobb helyzetben lévő Nagykanizsa volt a megye korábban és gyorsabban fellendülő városa, amely a reformkorban megszerzett előnyét a dualizmus kezdetének időszakára is megőrizte. Zalaegerszeg vele szemben — a megyei adminisztrációban betöltött centrális helyzetének megőrzése mellett — társadalmi-kulturális és gazdasági szempontból kevesebb eredményt tudott felmutatni.

Elszakadva kissé a várostörténeti nézőponttól, általánosabb megfigyeléseket is tehetünk: úgy tűnhet, hogy a városok, s bennük a szervezeten vagy spontán módon alakuló társasélet olyan „társadalmi áramlást” teremt, amely társadalmi közeledést hoz. De kicsit jobban szemügyre véve a városok néhány évi közösségi életét, úgy tűnik, hogy a helyzet korántsem ilyen egyértelmű. Sokkal inkább az a benyomás támad, hogy a városok forgatagában a közös alkalmakkor mindenki a saját presztízsének, saját státuszának megfelelő fórumokon vesz részt a nyilvános életben, s noha ez egyfelől valóban némi közeledést, kapcsolatteremtést eredményez, legalább ilyen fontos azonban, hogy, aki teheti, megcsillogtassa saját magát, ily módon fenntartva, vagy akár még növelve is a társadalmi távolságot. Ráadásul ebben a folyamatban — ahogyan dolgozatomban igyekeztem példákkal illusztrálni — a hagyományos rendi választóvonalak helyett fokozatosan egy modern, fogyasztási kultúrán alapuló differenciálódás jelent meg. Borsay hivatkozott írásában amellett érvel, hogy a szabadidő eltöltésének és a luxus új formáinak megjelenése követi és jelzi a város fellendülését, s ez maga a város, mint sajátos (modern) entitás ismérve.

60 ZSK 1862. július 1.

Vagyis mindazok a nyilvános terek, amelyekről a dolgozatban is szó esett (bál- és táncteremek, színházteremek, fogadók, sétányok és parkok) fontos részeit jelentik a városoknak: ezek azok a terek, amelyekben a kétarcú — összehozó és elválasztó — „társadalmi áramlás” végbemegy.

A dolgozatban hozott példák új szemszöggel gazdagítják a kortársak és az utókor által is gyakran hangoztatott Kanizsa–Egerszeg szembenállást: Kanizsa nagyleptékű fejlődését és mellette Egerszeg le-lemaradását; miközben talán sikerült a megyei nyilvánosságot és társaséletet meghatározó olyan egyéb tényezőkre is felhívni a figyelmet, mint amilyen például a városi és vidéki kultúra különbözősége.

Hivatkozott források és irodalom

Források

- ZSK Zala-Somogyi Közlöny (szerk: Fodor Pál, kiad.: Wajdits József; Nagykanizsa) 1862–1864 közötti évfolyamai
- ZML IV.250. Zala Megyei Levéltár, Zala vármegye főispáni helytartójának iratai

Irodalom

- Antalffy*, 1982. *Antalffy Gyula*: Egerszeg, Kanizsa, Kaposvár. In: *Uő.*: Reformkori magyar városrajzok. Budapest, Panoráma, 1982. 53–72. p.
- Bácskai–Nagy*, 1984. *Bácskai Vera–Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- Bentzik*, 1886. *Dr. Bentzik Ferenc*: A Nagy-Kanizsai „Polgár Egylet” története 1836–1886. Nagykanizsa: Fischel Fülöp könyvnyomdája, 1886.
- Bontz*, 1896. *Bontz József*: Keszthely város monográfiája. Keszthely, Farkas János könyvnyomdája, 1886.

- Borsay, 1989.* *Peter Borsay: The English Urban Renaissance. Culture and Society in the Provincial Town, 1660–1770.* Calendron Press, Oxford, 1989.
- Borsay, 1990.* *Peter Borsay: The English Urban Renaissance: the Development of Provincial Urban Culture c.1680–c.1760.* In: P. Borsay (ed.): *The Eighteenth Century Town. A Reader in English Urban History 1688–1820.* Longman, 1990. 159–187. p.
- Corfield, 1995.* *Penelope J. Corfield: Szociabilitás és kisvárosok a 18. századi Angliában.* In: Gyáni Gábor (szerk.): *A modern város történeti dilemmái.* Debrecen: Csokonai Könyvek, 1995. 1–14. p.
- Erdész, 2002.* *Erdész Ádám: A 48-as kultusz a dualizmus korában.* In: Pásztor Cecília (szerk.): *Ünnep – Hétköznap – Emlékezet.* Salgótarján, 2002. 259–270. p. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 14.)
- Habermas, 1993.* *Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Budapest, Osiris, 1993.
- Halász, é.n.* *Halász Imre: A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása.* In: Vándor László (főszerk.): *Zala megye ezer éve.* Zalaegerszeg, é. n. 161–166. p.
- Halis, 1893.* *Halis István: Színes mozaik Nagy-Kanizsa történetéből.* Nagykanizsa, ifj. Wajdits József könyvnyomdája, 1893.
- Hidas, 1992.* *Peter Hidas: Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary.* In: Michael K. Silber (ed.): *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945.* The Magnes Press, The Hebrew University, Jerusalem. 1992.
- Hudi, 2002.* *Hudi József: Gróf Zichy István főispáni beiktatása 1832-ben.* In: Pásztor Cecília (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom 14.: Ünnep – Hétköznap – Emlékezet.* Salgótarján, 2002. 149–156. p.

- Hunfalvy*, 1862. *Hunfalvy János* (szerk.): Magyarország különböző egyletei. In: Statisztikai Közlemények. 4. kötet I. füzet. Pest: MTA Statisztikai Bizottság, 1862. 246–269. p.
- Kiss*, 2003. *Kiss Zsuzsanna*: A Zala Megyei Gazdasági Egyesület megszervezése a neoabszolútizmus korában. In: Korall 2003. szept. (13. sz.) 107–124. p.
- Kőváry*, 1876. *Kőváry Béla*: Zala megye területi és népességi viszonyai. In: Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. III. köt. V. füz. 1876. 332–342. p.
- Megyeri*, 2006. *Megyeri Anna*: A településkép változása, urbanizáció Zalaegerszezen 1826–1945 között. In: Molnár András (szerk.): Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2006. 117–145. p.
- Mocsáry*, 1855. *Mocsáry Lajos*: A magyar társasélet. Pest. Müller Emil könyvnyomdája, 1855.
- Sebők*, 1902. *Sebők Samu*: Adatok Zalaegerszeg r. t. város történetéből. Zalaegerszeg, 1902.
- Simonffy*, 1971. *Simonffy Emil*: Zalaegerszeg képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedeiben (1848–1872). In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest, 1971. 235–268. p.
- Szélíg*, 1876. *Szélíg Ferenc*: Zalaegerszeg történelmi múltjából. In: Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. Nagykanizsa I. köt. III. füz. 181–183. p.

1896. Évesi díjazás kiállításán
KITŰNŐ MUNKA
Kiváló vezetőipárosi pontosságáért
A MŰKÖZMŰVÉSZLET
Királyakadémia
Sürgönyözim
BUDAPEST
TELEFON SZÁM 721

OLTÁR ÉS SZŐKEK ÉPÍTÉSZETI
VÁLLALAT
SZOBOR FARAGÁSZATI MŰKÖRMŰK
VLAJDNOSOK
Rétay és Benedek

RÉTAY ÉS BENEDEK

EGYHÁZI ROHANTÁRSULATI EGYHÁZI LOBOGÓ ÉS ZÁSOLÓK BÍRÁJA
A Budapesti és környékére állatészlelők állító.
SAJÁT MŰHELYBEN

ROHANTÁRSULATI BUDAPESTEN
V. Váci utca 39.
MISERUHÁ ÉS LOBOGÓ KÉSZÍTŐ MŰHELY
V. SORHÁZ UJCA 8.
OLTÁRÉPÍTŐ ÉS MŰFARAGÓ MŰINTÉZET
VIII. UJCA UJCA 7.

Meg. fe. 4131

Főtisztelendő

Budapest, 1913. június 18.

Matyáczka György p. kath. eop. lelkész urnak

Nagyvelecke.
Szatmár megye.

Véve Főtisztelendő ur nagybecsű levelét, eszennel van szerencsénk a kegyes megrendelésért hálás köszönetünket kifejezni. Az oltárt azonnal munkába adjuk, de kérjük szépen sziveskedjék a tervet is visszaküldeni, mert az után dolgoztatunk, nehogy valami elérés legyen. Az oltárt 4 hét alatt tudjuk elkészíteni, igen szép és szolid kivitelű lesz s előre is biztosítottjuk Főtisztelendő urat a teljes megelégedésről. Kíván elezen franco fogjuk szállítani.

A terv szives beküldését kérve, pontos és lelkiismeretes kiszolgálást ígérünk s vagyunk nély tisztelettel és nagybecsűléssel Főtisztelendő urnak alázatos szolgáló

Rétay és Benedek

Rétay és Benedek Vállalat céges levele
BFL VII. 2. e.